

SEZGİ VE SEZGİSEL DÜŞÜNMEYE DİN PSİKOLOJİK BİR BAKIŞ

A Religious Psychological View of Intuition and Intuitive Thinking

Ayşegül KONAR

Orcid.org/0000-0002-7976-6740 | konaraysegul@yahoo.com

İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din
Psikolojisi Bölümü, Doktora Öğrencisi
İstanbul, Türkiye

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi/Received: 19.11.2022

Kabul Tarihi/ Accepted: 24.12.2022

Yayın Tarihi/ Published: 31.12.2022

Yayıncı/ Published by: Hakkari Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Etik Beyan/ Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Ayşegül Konar).

Atıf/Citation: Konar, Ayşegül. “Sezgi ve Sezgisel Düşünmeye Din Psikolojik Bir Bakış/A Religious Psychological View of Intuition and Intuitive Thinking”. Hakkari İlahiyat Dergisi/Hakkari Journal of Theology 1 (Aralık, 2022): 139-154.

İntihal: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.

Sezgi ve Sezgisel Düşünmeye Din Psikolojik Bir Bakış

Özet

Akl, duyu veya duygu gibi birbirinden farklı kaynaklarla ilişkilendirilse de sezgi çoğunlukla insanın bilgi üretme sürecinin önemli bir unsuru olarak değerlendirilmektedir. Din psikolojisi açısından sezginin bilinçdışı ile ilişkilendirilmesi ve kalbe özgü bir bilme şekli olarak görülmesi, sezgisel düşünmenin bütünsellik özelliğini ön plana çıkarmaktadır. Bu bütünsellik ise insandaki *ikili* yapıların uyumu ve entegrasyonu ile ilişkilidir. İnsandaki bilinç- bilinçdışı, ruh-nefs gibi psikik özelliklerin birbirinden ayrı ve kutupsal olarak işlenmesi, insanın bilgi üretme süreçlerini olumsuz etkileyebilmektedir. Gerçekliğin parçalanmadan bir bütün olarak algılanması, insanda var olan zıtlıkların belli bir düzeyde bütünleşmesi ile mümkündür. Diğer bir söylemle insanda potansiyel olarak bulunan sezgi gücünü ve sezgisel düşünmeyi geliştirmek için insanın psikolojik ve ahlaki açıdan olgunlaşması ve bir bilinç gelişimi yaşaması gerekmektedir. Böyle bir gelişim sürecinin başlangıç noktası ise insanın kendini tanıma, bilme çabasında saklıdır. Bu çalışmada, sezgi kavramına ve insanın anlama faaliyetinde bütüncül bir kavrayışa imkan sağlaması yönüyle sezgisel düşünmenin değerine din psikolojik bir bakış sunmak amaçlanmıştır. Bu kapsamda din psikolojisi alanında insanın aşkın boyutuna ve bilgiye ulaşma kabiliyetine atıfta bulunan yerli ve yabancı din psikologlarının kişilik kuramlarına ilişkin literatür araştırılmıştır. Elde edilen bilgiler çerçevesinde sezgi kavramı, sezgisel düşünme ve bütünsellik, sezgisel düşünme ile insanın bütünselliği arasındaki ilişki, sezgisel veya bütüncül düşünmeye ulaşmada etkili olan süreçler din psikolojisi verileri açısından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Sezgi, Sezgisel Düşünme, Bütüncül Düşünme, Kalp.

A Religious Psychological View of Intuition and Intuitive Thinking

Abstract

Although it is associated with different sources such as reason, sense or emotion, intuition is often considered as an important element of the human knowledge generation process. In terms of the psychology of religion, the association of intuition with the unconscious and its being seen as a way of knowing specific to the heart emphasizes the holistic characteristic of intuitive thinking. This holism is associated with the harmony and integration of dual structures in human beings. The fact that psychic features such as consciousness-unconsciousness, soul-nefs operate in a disjointed or polarized manner can negatively affect human knowledge production processes. The perception of reality as a whole without fragmentation is possible with a certain level of integration of the contrasts that exist in human beings. In other words, to develop the power of intuition and intuitive thinking that is potentially present in human beings, they need to mature psychologically and morally and experience a development of consciousness. The starting point of such a development process is hidden in the effort to know oneself. This study aims to present a religious psychological perspective on the concept of intuition and the value of intuitive thinking in terms of enabling a holistic understanding in human comprehension. In this context, the literature on the personality theories of domestic and foreign religious psychologists who refer to the transcendent dimension of human beings and their ability to access knowledge in the field of religious psychology was investigated. Within the framework of the information obtained, the concept of intuition, intuitive thinking and holism, the relationship between intuitive thinking and human integrity, the processes that are effective in reaching intuitive or holistic thinking are examined in terms of psychology of religion data.

Keywords: Psychology of Religion, Intuition, Intuition Thinking, Holistic Thinking, Heart.

Giriş

İnsanın temel niteliği olan düşünme, “öğrenme süreci içerisinde kazandığı kavramlar, kullandığı imgeler, düşünce ve hareketler sözcük ve terimler gibi simgeler aracılığıyla gerçekleştirilen

zihinsel faaliyet"¹; “duyuların müdahalesi olmadan zihnin kendi malzemesi ile yaptığı eylem”² olarak tanımlanmaktadır. İnsanın öğrenme veya anlama faaliyeti içerisinde, “tümevarımsal veya tümdengelsel yapıdaki mantıksal süreçlere dayanan ve problem çözmeye yönelik olarak işleyen akıl yürütme”³ veya “bir şeyin bilgisine akli kullanmadan, doğrudan bir biçimde sahip olma”⁴ anlamında sezgi yetisi bulunmaktadır. Sezgi veya sezgisel düşünmede, akıl yürütmeden farklı olarak bilgiye ussal düşünceyle mevcut bulgulardan sonuç çıkarmayla değil de dolaysız kavrayışla erişilir.⁵ Bergson’a göre sezgi, kaynağını içgüdüden alsa da bu içgüdüünün şuur kazanarak ortaya çıkması için, önce zihnin meydana getirdiği hayal ve kavramlardan faydalanması gerekir, sonra bu hayaller sezginin bir gölgesi gibi ortaya çıkar ardından büyük çabayla realiteyi doğrudan kavrar.⁶

Düşünce tarihinde din, sanat, bilim, felsefe gibi disiplinlerin, insanın önemli bir gizil gücü olarak değer atfettiği sezgi ve sezgisel düşünmenin, günümüzde de gerek günlük yaşamda gerek eğitim-öğretim alanında kullanımına değer verildiği ve buna ilişkin araştırmaların yapıldığı bilinmektedir.⁷ Çünkü, gerçekte görünenin altında ve suretlerin ötesinde tükenmez bir anlam ve değerler hazinesi yatmaktadır⁸ ve tek başına mantıksal çıkarım veya akıl yürütme, yaşadığımız dünyadaki gerçeklikleri tam anlamıyla idrak etmemizde yetersiz kalabilmektedir. Sezgisel düşünme ise özellikleri açısından bir bütünlük oluşturmakta ve diğer tüm düşünme biçimlerinin kapısını aralama görevi üstlenmektedir.⁹ Düşünce sisteminde sezgiyi ön plana çıkaran Mevlana Celaleddin-i Rumi, “sezgi, güneşin ışıklarıyla beslenir, bizi hakikatin hisle, idrakte temas edilmeyen yönleriyle temas ettirir”¹⁰ diyerek sezginin akli faaliyeti aşan yönüne işaret etmiştir.

Sezgisel düşüncenin özellikleri arasında “bütünü bir anda yakalama, kavrama”¹¹ anlamında bütünsel nitelik bulunmaktadır.¹² Ancak, sezginin insanda bir gizil güç olarak var olduğu bilinse de insanın aleme bütüncül bir bakış açısı ile bakmasına imkan verecek bir sezgi gücüne erişmesi, kendi “bütünselliği” ile ilgilidir. İnsanın yapısında var olan *ikili* unsurlar, insanı konu edinen farklı disiplinler tarafından sağ beyin- sol beyin, bilişsel zeka- ruhsal zeka, bilinç- bilinç dışı gibi çeşitli

¹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000), “Düşünme”, 104.

² Süleyman Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1997), “Düşünme”, 129.

³ Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2017), “Akıl Yürütme”, 26.

⁴ Budak, “Sezgi”, 300.

⁵ Budak, “Sezgi”, 647.

⁶ Bolay, “Sezgi”, 406.

⁷ Erdoğan Kaya, “Sosyal Bilgiler Öğretiminde Sezgisel Düşünceden Yararlanma”, *Eğitim Bilimleri ve Uygulama*, 2/3 (Haziran 2003), 81.

⁸ William Chittick, “Anlam Arayışı”, *Sıfı Psikolojisi*, haz. Kemal Sayar, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 243.

⁹ Hasan Güner Berkant vd. "Sezgisel Düşünme Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması." *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 21/84 (Ekim 2022), 1569.

¹⁰ Ayşe Eroğlu, “Henri Bergson’da Bilinç-Sezgi İlişkisi”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27 (Aralık 2012), 92

¹¹ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975), “Sezgi”, 150.

¹² Berkant vd., "Sezgisel Düşünme Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", 1571.

kavramlarla dile getirilmektedir. İnsandaki bu yetilerin, birbirinden ayrılmadan bütünlük içinde işleminin ise insana bütüncül bir bakış açısı sağladığı ve insanın bilgi edinme sürecini olumlu etkilediği bilinmektedir.

Din psikolojisi çerçevesindeki yazılar, insan psikolojisinde yer alan bilinç- bilinçdışı, akıl- nefis gibi ikili yapılarda uyum ve entegrasyon yaşanmasını bireyleşme, bütünleşme, manevi gelişim gibi kavramlarla açıklar.¹³ Varlığı bütüncül bir biçimde idrak etmemize imkan tanıyan sezgisel düşünme, kişiliğimizde gerçekleşecek bir bütünleşmeyi gerektirmektedir. Bu, aynı zamanda psikolojik ve ahlaki olarak gelişimi ifade eder. Ortalama duyuşal yaşamın sıradan koşullarında insan zihninin birçok potansiyelinin saklı kalması muhtemel bir durumdur. Sezgisel düşünmeye kapı aralayan sürecin başlangıç noktası da her şeyden önce insanın içsel dünyasına yönelmesinde ve kendini tanıma, geliştirme çabasında saklıdır.¹⁴ Bu çalışmada, insanın varlığı anlama faaliyetinde sezginin ve sezgisel düşüncenin gelişiminin önemine din psikolojisi perspektifinden bakılacaktır.

1. Sezgi

Sezgi, “bir şeyin birden açılması, bir bağlantının doğrudan doğruya, aracısız bulunması keşfedilmesi, bir bütünün bir bakışta dolaysız kavranması, varlıkları bize kendilerinde olduğu gibi açan bilgi” olarak tanımlanmaktadır.¹⁵ Felsefe alanında özellikle bilgi teorisi açısından sezginin konumuna yönelik birbirinden farklı görüşler ortaya konmuştur. Soyut ve metafizik bir kavram olan sezginin hem menşesine hem de konusuna ilişkin farklı görüşlere bağlı olarak çeşitli tanımları yapılmıştır.¹⁶ Bu tanımlarda sezginin, bazen duyuşlarla veya akılla bazen de mistik bir tecrübe ile irtibatlandırıldığı görülmektedir.¹⁷ Örneğin, Kant tarafından duyuşal yeti olarak tanımlanan sezgi, Descartes ve Spinoza tarafından akli yeti olarak açıklanmıştır.¹⁸ Bergson’a göre ise sezgi “kelimenin geniş anlamıyla zeka hareketidir” ve üst düzeyde bir sezginin yaşanmasını sağlayan insandaki zeka gücüdür.¹⁹ İbn Sina, Kindi gibi İslam düşünürlerine göre sezgi, aklın fizikten edindiği bilginin ötesinde kalbin metafiziğe ulaşma kabiliyetinden doğmaktadır.²⁰

---

¹³Abdulkemim Bahadır, *Jung ve Din* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2007), 76; Kabir Helminski, *Bilen Kalp*, çev. Refik Algan, (İstanbul: Dharma Yayınları, 2006), 91-92; Kemal Sayar, “Geçmişin Bilgeliliği Bugünün Psikoterapileriyle Buluşabilir mi?”, *Sufi Psikolojisi*, haz. Kemal Sayar (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 23.

¹⁴ Aldous Huxley, “Ebedi Felsefe”, çev. Cengiz Erengil, *Aydınlanma Nedir? İç Dünyanın Keşfi*, haz. John White (İstanbul: Ayna Yayınevi, 2005), 65-66.

¹⁵ Akarsu, “Sezgi”, 150.

¹⁶ Eroğlu, “Henri Bergson’da Bilinç-Sezgi İlişkisi”, 92.

¹⁷ İsmail Köz, “Sezgi’nin Bilgideki Yeri Ve Önemi”, *Felsefe Dünyası*, 2/40 (Aralık 2004), 42.

¹⁸ Hasan Tanrıverdi, “Gümüşhanevi’de Tanrı’nın Varlığının Bilinmesi Meselesi”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 16/43 (Aralık 2013), 145.

¹⁹ Eroğlu, “Henri Bergson’da Bilinç-Sezgi İlişkisi”, 92.

²⁰ Gülüşan Göcen, *Kavram Atlası Din Psikolojisi I*, haz. Bülent Akot (Ankara: Gazi Kitabevi, 2020), “Sezgi”, 124.

Sezginin, içeriği ve psikolojik fonksiyonlarla ilişkisi açısından akli sezgi, felsefi sezgi, mistik sezgi gibi türlerinden söz edilebilir.²¹ Sezgi; bilinçli, yönlendirilmiş düşünsel süreçlerin değil, duyguların, duyu izlenimlerinin ya da bilinçdışı güçlerin bir ürünü olarak da ifade edilmiştir. Jung taraftarları, bu tür bir farkında olmanın, insanlığın ortak bilinçdışında saklı olan bilgilerden kaynaklandığını dile getirmektedir.²² *Din Psikolojisi Kavram Atlası*’de sezgi, kalbe özgü bir bilme şekli olarak tanımlanmıştır.²³ Bir tür bilgi kaynağı olarak görülen kalp, tasavvufi yaklaşımda bilinçdışı bir niteliğe bürünmekte ve içimizdeki potansiyel birleştirici güç olarak ele alınmaktadır.²⁴

Sezgi, ölçülemeyen bilgileri ölçme, ulaşılamayacak kadar zor ve karmaşık olanları elde etme yöntemidir. Bu sebeple İbn Sina ve Gazali’ye göre kişide öğrenmeyi sağlayan ana unsur sezgidir.²⁵ Gazali sezgiyi; hakikati, ilahi gerçekliği doğrudan kavrayan ilahi nur anlamında kullanmıştır. Ancak bu yeti akıldan tamamen bağımsız olmayıp aklın hakikati farklı bir biçimde, içsel olarak kavrayışını ifade etmektedir. Yani “eşyanın hakikatini, deney ve mantıksal çıkarımlara dayanan istidlali yoldan farklı olarak, doğrudan ve vasıtasız kavrayışını dile getiren, bilişsel bir yetidir.”²⁶

Klasik psikolojide sezgi, bir duygu, algı, tutum, düşünme biçimi, bilgi kaynağı, içgüdü ve motivasyon kaynağı olarak geçmektedir. Fakat modern bilim ve psikoloji tarafından bilgi üretimi tek yapı akıl olarak görülmüş, sezgi metafiziksel görüldüğü için ihmal edilmiştir.²⁷ Oysa, metafiziksel düşünce, akli reddetmez; ancak, onu aşarak sezgiye ulaşmayı hedefler. Bu düşüncenin temsilcileri, mutlak gerçeğe erişebilmede akıl ve sezgi ile üst düzey bir kavrayış ve idrak elde etmeyi amaçlarlar. Sezgi sayesinde fenomenler, kendi varlık düzleminde yansıyan gerçeklerle saydamlaşır ve kendilerini aşarlar. Yüksek akıl düzeyine yani sezgiye ulaşmış bir kişi için evren sadece maddi varlıklar olarak değil, adeta bir semboller bütünü olarak görünür.²⁸ Sonuç olarak, sezginin akli bilgiye karşı olmadığı ve sezgi ile akıl yürütmenin çoğu zaman kaynaştığı ve birbirini tamamladığı söylenebilir.²⁹

2. Sezgisel Düşünme ve Bütünsellik

Bilinç konusunda araştırmalar yapan Wilber, *Bilmenin İki Yöntemi* adlı makalesinde, dolaylı yollarla elde edilen bilginin, evrenin bazı yönlerini anlamak için yeterli olmayacağını açıklar. Elimizde iki temel bilme yolu bulunur: biri dolaylı veya ikili bilgi iken; diğeri doğrudan veya ikili

²¹ Hayati Hökelekli, “Hads”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 15/68.

²² Budak, “Sezgi”, 647.

²³ Göcen, “Sezgi”, 124.

²⁴ Helminski, *Bilen Kalp*, 115.

²⁵ Göcen, “Sezgi”, 124.

²⁶ Tanrıverdi, “Gümüşhanevi’de Tanrı’nın Varlığının Bilinmesi Meselesi”, 145.

²⁷ Göcen, “Sezgi”, 124.

²⁸ Sabahattin Küçük, “Mevlâna Celaleddin-İ Rumi’nin Düşünce Sisteminde Evren ve İnsan.” *Mevlâna’yı Anma Haftası* (2004), 1.

²⁹ Köz, “Sezgi’nin Bilgideki Yeri Ve Önemi”, 53.

olmayan bilgidir.³⁰ İnsan zihninin, akıl yürütme (istidlal) ile sezgi (hads) olmak üzere iki tür işleyiş özelliği bulunmaktadır.³¹ “Birincisinde, bilinen temel önermelerden hareket edilerek sonuca ulaşılır; yani burada birbirini takip eden hükümler zinciri vardır. İkincisinde ise nereden ve nasıl olduğu bilinmeyen bir önermeye dayanılarak bir anda sonuca ulaşılır.”³² Benzer şekilde W. James de insan için iki temel bilinç biçimi olduğunu söyler. Bunlardan birincisinin analitik, diğeri de bütüncül (holistic) dür. Birincisi insanın rasyonel, ikincisi sezgisel yönünü ifade eder.³³ James’e göre, evrene bütünlüğü içinde bakmamak, farklı bilinç biçimlerinden kopulmasının bir sonucudur.³⁴ Eksiksiz bir insan bilinci, tıpkı tam bir günün gece ve gündüzü kapsamı gibi bu iki biçimin bütünleşmesini kapsar.³⁵

Sanat, bilim, din gibi alanlarla ilişkili olarak bütün insanların deneyimleyebildiği sezgisel düşünmenin özellikleri arasında birbirleriyle etkileşim halinde olan bütüncül bir nitelik bulunmaktadır.³⁶ Sezgisel düşünme, bütüncül ve tamamlayıcı niteliği nedeniyle sağ beyin ile ilişkili olarak açıklanmaktadır. Sol yarıküre çözümlenme yapmakta, sağ yarıküre ise bütüncül düşünme üzerinde uzmanlaşmıştır.³⁷ Sağ beyin birçok veriyi bilinçli bir çaba sarf etmeden ve anlamlandırmadan otomatik olarak elde edebilme özelliğine sahiptir. Bu bağlamda, sağ beynimize ve sezgilerimize güvenmek benzer bir anlam ifade etmektedir. Sağ ve sol beynin işleyişi ile ilgili esas ayırım, çoğunlukla sözel ve soyut olarak belirlenir. Sağ beyin konumlar, şekiller ve mesafeler konusunda; sol beyin ise dil ve mantıksal çıkarımlar konusunda uzmandır.³⁸ Ornstein, *Sağduyu* adlı kitabında, beynin sağ yarımküresinin, geniş ve belirsiz bir sahne görüntüsünde olduğu gibi, “büyük görü”nün bileşenleriyle uğraştığını; seçime konu olan seçenekler kümelerini, dünyanın genel çerçevesini, neyin neye bağlı olduğunu ve “burada” neyin mümkün olduğunu vb. bilgileri sağladığını söyler. Esasen sağ yarımküre, beynin tüm gücünü ihtiva eden karmaşık bir süreç aracılığıyla bize seçme-eleme olanaklarını yani sağduyuyu sağlar.³⁹ Beynimizin sağ yarısı, analitik olan sol yarısını

³⁰ Roger N. Walsh- Frances Vaughan, *Ego Ötesi*, çev. Halil Ekşi (İstanbul: İnsan Yayınları, 2001), 324.

³¹ Aysel Tan, “Dini Tecrübe Delilinde Sezginin Yeri ve Önemi”, III. Uluslararası Battalgazi Bilimsel Çalışmalar Kongresi *Tam Metin Kitabı*, haz. Mustafa Talas (Malatya: İSPEC Yayınevi, 2019), 978.

³² Hökeleki, “Hads”, 15/68.

³³ Robert E. Ornstein, *Yeni Bir Psikoloji*, çev. Erol Göka- Feray Işık (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 25.

³⁴ Ornstein, *Yeni Bir Psikoloji*, 54.

³⁵ Ornstein, *Yeni Bir Psikoloji*, 75.

³⁶ Berkant vd., “Sezgisel Düşünme Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması”, 1571.

³⁷ Ornstein, *Yeni Bir Psikoloji*, 62.

³⁸ Pınar Öztan, *Yabancı Dil Öğretiminde Sağ Beyin Yarımküresini Ya Da Sol Beyin Yarımküresini Baskın Olarak Kullanan Öğrencilerin Öğrenme Biçimleri ve Bunların Başarıya Etkisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 23.

³⁹ Robert Ornstein, *Sağduyu Beyin Yarımkürelerinin Anlamı*, çev. Mehmet Atalay (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2004), 189.

bütüncül özelliğiyle tamamlamaktadır. Son araştırmalar, beynin her iki bölgesinin etkileşim içinde olduğunu göstermektedir.⁴⁰

Birleştirici ve bütünleştirici işlevi açısından, sezgisel düşünme biçimi ile ilişkilendirebileceğimiz bir kavram da ruhsal zekadır. Ruhsal zekayı teorik ve kavramsal açıdan Gardner'ın çoklu zeka kuramının uzantısı olan yeni bir zeka türü olarak görenler bulunmasına rağmen, Zohar, bilişsel zeka, duygusal zeka ve ruhsal zeka olmak üzere temelde üç zeka çeşidinin olduğunu söylemektedir⁴¹. Araştırmalar ruhsal zekanın beyin merkezinden yani beynin nörolojik birleştirici işlevlerinden kaynaklanarak çalıştığını ve tüm zeka türlerini bütünleştiren bir zeka çeşidi olduğunu göstermiştir.⁴² Ruhsal zeka, kavrayışımızı ve hayatlarımızı bütünüyle dönüştürebilecek bir biliş ve bir varlık tarzıdır.⁴³ R. Wolman (2001), ruhsal zekayı, bireyin yaşadığı dünya arasındaki kesintisiz bağlantıyı sağlayabilme yetisi olarak tanımlamaktadır. Ruhsal zeka, “insanın tüm evrenle bağlantılı olduğunu bilmesini ve bu evren içinde kendinin farkında olmasını sağlayan bir zeka türü” olarak da tanımlanmaktadır.⁴⁴

Beynin yapısı veya işleyişi ile zeka türlerine ilişkin bahsi geçen *ikilik* ve bunların birbirinden ayrışmadan bütünlük içinde işleyişinin, insanın bilgi edinme sürecine ve sezgisel düşünme yetisine olan katkısı, benzer şekilde psikanaliz kuramda yer alan bilinç ve bilinçdışı kavramlarının ele alınışında da görülmektedir. En derinde ve ulaşılmaz en zor kısım olan bilinçdışı, Jung düşüncesinde kişisel ve kolektif bilinçdışı olarak ikiye ayrılmaktadır. İlki sadece kişisel yaşamda edinilen şeyleri içerirken ortak bilinçdışı, türün tamamına özgü olan şeyleri içerir.⁴⁵ Jung, bilinç ile bilinçdışı arasındaki bütünleşme süreci anlamında bireyleşmeye büyük önem vermiştir. Sonsuz imkanlar içeren bilinçdışı, eşsiz bir hazinedir ve birbirinden farklı birçok unsuru bir arada barındırabilen yüce algıları ve tüm insanlığın deneyimlerini içerir.⁴⁶ *İnsan Ruhuna Yöneliş* adlı kitabında Jung, sezginin bilinçdışı alana ait bir algılama olduğunu belirterek nesnelere ötesinde yer alanlardan bize ışık taşıyan böyle bir yetinin doğallığını ve bütünüyle yararlı işlevini vurgulamıştır.⁴⁷

⁴⁰ Aliye Uslu Üstten, *Kuantum Biliminin Getirdiği Yenilikler Işığında Ruhsal Zekanın Edebiyat Eğitiminde Kullanılması* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 13.

⁴¹ Uslu Üstten, *Kuantum Biliminin Getirdiği Yenilikler Işığında Ruhsal Zekanın Edebiyat Eğitiminde Kullanılması*, 78.

⁴² Danah Zohar- Ian Marshall, *Ruhsal Zekamızla Bağlantı Kurmak: SQ*, çev. Burak Erdemli- Kemal Budak (İstanbul: Meta Yayınları, 2004), 18.

⁴³ Zohar- Marshall, *Ruhsal Zekamızla Bağlantı Kurmak: SQ*, 89-91.

⁴⁴ Ümmühan Yiğit Seyfi, *X ve Y Kuşaklarının Ruhsal Zekâ Özellikleri ile Çalışma Alguları Üzerine Bir Analiz* (Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 47.

⁴⁵ Carl Gustav Jung, *Analitik Psikoloji Sözlüğü*, çev. Nur Nirven, (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2016), “Bilinçdışı”, 16.

⁴⁶ Bahadır, *Jung ve Din*, 76; Budak, “Bilinçdışı”, 128.

⁴⁷ Carl Gustav Jung, *İnsan Ruhuna Yöneliş*, çev. Engin Büyükkinal, (İstanbul: Say Yayınları, 2013), 104-15.

Sezgiyi “temel psikolojik işlev” olarak gören Jung, sezgisel içeriğin kendini eksiksiz ve bütün olarak ortaya koyduğunu ve sezgisel bilginin özünde kesinlik olduğunu ifade etmiştir.⁴⁸

Jung’a göre dini bir serüven olan bireyleşme sürecinde birey, dinlerin öğretilerinde sunduğu ve ideal hedefler olarak belirlediği bilgiye ve değerlere kendiliğinden sahip olur.⁴⁹ Birtakım bilgi ve değerlerin kendiliğinden idrakini ifade eden bu sezgisel kavrayış, insanın bireyleşmesini ifade eden bilinçdışı ile temasının bir uzantısı olarak görülebilir. Logoterapi’nin kurucusu Frankl da benzer şekilde bilinçdışı kavramının içeriğini oldukça genişletmiş ve bilinçdışının tinsel öğelerini dile getirmiştir.⁵⁰ Aşk, vicdan gibi kavramları, tinsel bilinçdışının içerikleri olarak açıklayan Frankl, vicdanı “etik içgüdü” olarak tanımlamış ve onun, olanı değil “olması gereken şey”i kavraması yönüyle sezgisel işlevini ortaya koymuştur.⁵¹

Herhangi bir yapının parçalara ayrılmadan kendisini meydana getiren öğelerin uyumlu bir bütün oluşturması durumu olan bütünsellik, felsefi, sosyal, bilimsel vb. sahalarda üzerinde önemle durulan kavramlardan biri olmuştur. Örneğin, ekoloji; varlık dengesini anlamak için ona bütüncül olarak yaklaşır, tıp; organizmayı bedenin tüm işlevlerini göz önüne alarak tedavi etme yoluyla canlılığını sürdürmesini amaçlar. Psikoloji; bireye zihin, beden ve ruh boyutlarıyla bir bütün olarak bakar. İlahiyat ise ruh ve bedenin bölünmez bütünlüğünü kabul eder.⁵²

İslam ilahiyatı alanındaki bütüncül yaklaşımı, *Akıl ve Sezgi* adlı kitabında Atalay, İslam’ın aksiyomatik ifadesi olarak ele aldığı Cibril hadisi ile ilişkili açıklamıştır. Söz konusu hadis; kelim, fıkıh, tasavvuf olmak üzere üç temel İslami ilime delalet etmektedir. Bu üç temel İslami ilim arasında zahiri ilim-batni ilim dualitesi söz konusudur. Zahiri tarafta kelim ve fıkıh, batni tarafta tasavvuf yer almaktadır. Öte yandan zahiri ilim yakasındaki kelim ve fıkıh arasında da kuram-eylem ya da ilim-amel ilişkisi söz konusudur. Bu ilişkileri en iyi açıklayan kavramlar ilim, amel ve ihlaktır. İslam, bu kavramlar arasında bütünlüğü öngörmektedir. Her din, bu olguların birlikte yoğrulduğu bir anlam bütünüdür.⁵³ Hemen hemen tüm dinlerin duygu, inanç, ibadet, bilgi, etki gibi çok boyutlu yapısı göz önüne alındığında⁵⁴, dinin bireyin gerek kişiliğinde gerekse yaşamında bütüncül bir dünya görüşü oluşturma amacı rahatlıkla görülebilir. Varlığa bütüncül yaklaşımı ile din, insana bütüncül bir anlayış ve bütüncül bir kimlik ve kişilik sunmayı hedeflemektedir.⁵⁵

⁴⁸ Jung, “Sezgi”, 63.

⁴⁹ Ali Ayten, *Psikoloji ve Din* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006), 54.

⁵⁰ Viktor E. Frankl, *Psikoterapi ve Din Bilinçdışındaki Tanrı*, çev. Veysel Atayman, (İstanbul: Say Yayınları, 2014), 19.

⁵¹ Frankl, *Psikoterapi ve Din*, 29-31.

⁵² Ömer Demir, "Din Eğitiminde Bütüncül Dünya Görüşü Çerçevesinde Bütünsel Öğrenme" *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi* 10/1 (Haziran 2015), 76-77.

⁵³ Mehmet Atalay, *Akıl ve Sezgi* (İstanbul: İz yayıncılık, 2017), 383-384.

⁵⁴ Asım Yapıcı, *Rub Sağlık ve Din Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık*, (Adana: Karahan Kitabevi, 2013), 25.

⁵⁵ Demir, "Din Eğitiminde Bütüncül Dünya Görüşü Çerçevesinde Bütünsel Öğrenme", 82.

Dinin hedeflediği bu bütüncülük veya insanın kendi içinde ulaşmasını hedeflediği bütünsellik daha çok tasavvuf aracılığı ile formüle edilmiştir. İnsanın bireyleşme ve kendi bütünlüğünü kazanma yolu olan tasavvuf⁵⁶, insanı, içinde yaşadığı çokluk ve zıtlıklar aleminin hapisanesinden asli bütünlüğüne kavuşturarak özgürleştirmeyi istemektedir.⁵⁷ Mevlana, insandaki zıt kutupları bir rubaisinde şu şekilde dile getiriyor: “Bizim topraktan yaratılmış olan bedenimiz göklerin nurudur. Bizim Hak yolunda çevikliğimizi melekler (bile) kıskanır. Bazen bizdeki temizliğe melekler haset ederler; bazen de, hayasızlığımızdan, kötülüğümüzden Şeytan (dahi) kaçır.”⁵⁸ İnsan bireyselliğinin bu *ikili* yapısı tasavvuf psikolojisinde nefis, kalp ve ruh olarak açıklanmıştır. Kişinin bireyselliği, bütünlüğü bu üçünün arasındaki ilişkinin sonucudur. Amaç, nefsi dönüştürmek, kalbi arındırmak ve ruhu harekete geçirmektir. Ancak kalp, diğer ikisi arasında bir orta ve buluşma yeridir ve tüm bilinçdışı ve bilinçüstü yetenekleri kapsar.⁵⁹ Tasavvufta kalp kavramı, evrensel ve bilinçüstü bir anlam ifade etmektedir. Kalp gözü ifadesi ve kalplerin uyanıklığından veya körlüğünden bahsedilmesi, kalbin entelektüel sezgi olarak tanımlanabilecek olan bir işlevine işaret etmektedir.⁶⁰

3. Sezgisel/Bütüncül Düşünmenin Konumu Olarak “Kalp”

Arapça ka-le-be kelimesinden gelen kalp, sözlük anlamı olarak sığınmak, korunmak, bir şeyin içini dışına çıkarmak, bir şeyi başka bir şeye dönüştürmek, merkez, iç, öz gibi anlamlara gelmektedir. Dini, sosyal, insani bilimlere konu edilen yönü ile kalp; düşünme, anlama, bağlantıları algılama, kavrama merkezi, vicdan, idrak duygu gücü, kişiliğin merkezidir.⁶¹

İslam düşüncesinde kalp insanın manevi dünyasının merkezi ve üst bir bilme organı olarak görülür. Bilgi sadece aklın bir işlevi olarak görülmez aynı zamanda kalp de bilgi üretir. Beyin, duyuyla sınırlı verilerini kalbin eşliğinde bilgiye dönüştürür. Kalp ise hem aklın getirdiği verileri hem de kendine has bilgi edinme yolları olan ilham ve sezgi ile daha üst bir biliş merkezidir.⁶²

Kur’an’a göre, akletme kalp ile olmaktadır.⁶³ Kur’an’da, “fuad”, “sadr”, “lüb” gibi ifadeler çoğunlukla kalp anlamına gelmektedir. “Ülü’l-elbab”⁶⁴ ve “ülü’n-nüha”⁶⁵ gibi kelimelerle kalp sahiplerine seslenilmiştir.⁶⁶ Kur’an, insanı evrene ait sırları anlamaya davet ederken “taakkul”

⁵⁶ A. Reza Arasteh- Enis A. Sheikh, “Tasavvuf: Evrensel Benliğe Giden Yol”, *Sufi Psikolojisi*, haz. Kemal Sayar (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 62.

⁵⁷ Küçük, “Mevlâna Celaleddin-İ Rumi’nin Düşünce Sisteminde Evren ve İnsan”, 4.

⁵⁸ Küçük, “Mevlâna Celaleddin-İ Rumi’nin Düşünce Sisteminde Evren Ve İnsan”, 6.

⁵⁹ Helminski, *Bilen Kalp*, 91-92.

⁶⁰ Sayar, “Geçmişin Bilgeliği Bugünün Psikoterapileriyle Buluşabilir mi?”, 23.

⁶¹ Gülüşan Göcen, *Kavram Atlası Din Psikolojisi I*, haz. Bülent Akot (Ankara: Gazi Kitabevi, 2020), “Kalp”, 66.

⁶² Göcen, “Sezgi”, 2020.

⁶³ el- Hacc 22/46.

⁶⁴ el- Al-i İmran 3/7.

⁶⁵ el- Ta-ha 20/54.

⁶⁶ Süleyman Uludağ, “Kalp”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 24/229-232.

kavramını, psikolojik-metapsişik sınırları kavramaya davet erken ise “lubb” kavramını kullanır. Akıl yetisini de aşan bir bilgi vasıtası olma özelliğiyle lubb, kalbi ifade etmektedir.⁶⁷ Yani, insandaki bilme kabiliyetlerin toplamının ve bütünü kalp olduğu söylenebilir.⁶⁸

Tasavvuf psikolojisi kalbi, gerçekliği tüm düzeyleriyle bilebilen bir algı organı olarak görür. İnsan, parçalar kadar bütünü de bilebilen kalp vasıtasıyla nihai bilgilere ulaşabilir.⁶⁹ Kalbin, mümkün olan her şeyi ihata edebilecek nitelikte olduğu düşünülmüş ve o, “sonsuzu yakalayan idrak” olarak tarif edilmiştir.⁷⁰ Gönül kelimesi ile de ifade edilen kalp, Mevlana’ya göre de “uçsuz bucaksız bir şeydir ve bütünüyle kozmosun kendisidir.”⁷¹ İnsanın hem bu aleme hem de sonsuza açılan penceresi, Allah ile irtibatının gerçekleştiği yerdir.⁷² Pratik ve rasyonalist zekayı aşan kalbin bu işlevi, entelektüel zeka olarak nitelenmiş olup özel bir sezgisel derinliği ifade etmektedir.⁷³

Tasavvufta kalp, ilahi bilginin yanı sıra aşkın da tahtıdır ve aşk Mevlana’ya göre “bütün hastalıkların hekimidir.” Ancak, kalbin selim bir şekilde işlev görmesi için gaflet, bilgisizlik, taklit gibi unsurlardan arınması gerekmektedir. Gazali *Kimya-yı Saadet*’inde, kalbin parıldayan bir ayna gibi olduğunu ancak sıkıntılı işlerin, o aynayı bir duman gibi kaplayabileceğini bu durumda insanın gerçek benliğini ve evrensel gerçekliği göremeyeceğinden söz eder.⁷⁴ Bu bağlamda tasavvufi yaklaşım kalbin, hakikatleri doğrudan, vasıtasız bilebilmesi için kalp tasfiyesi veya nefis tezkiyesi olarak dile getirilen bir yolla temizlenmesi gerektiğini belirtir.⁷⁵ Bu sayede kalp, Yaratıcıyı anmakla, tefekkürle ve erdemlerle uyanır. Birçok psikolojik sıkıntı ve duygusal çatışma, bu yeni bilişsel durum ile ortadan kaybolur.⁷⁶

Esasen, kalbin derinliklerine ulaşmak ve kalbin içerdiği manevi nitelikleri açığa çıkarmak bütün bir yaşamın, sanatın ve maneviyatın özünü oluşturur. İnsanın korkularının, tutkularının, stratejilerinin perdelerinden arınmış olarak kalbini bilmesi, hayattaki amacı olarak görülebilir. Kalbin arındırılması ise bedensel, entelektüel, psikolojik ve ahlaki boyutlara sahip geniş bir eğitim sürecini içerir.⁷⁷

⁶⁷ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur’an ve Sünnet’e Göre Tasavvuf* (İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2003), 25.

⁶⁸ Münire Aydın, *Müslüman Düşüncülere Göre Rub Kavramı* (İstanbul: Tebliğ Yayınları, 1976), 47.

⁶⁹ Helminski, *Bilen Kalp*, 114.

⁷⁰ Öztürk, *Kur’an ve Sünnete Göre Tasavvuf*, 261.

⁷¹ Osman Nuri Küçük, *Mevlana’ya Göre Manevi Gelişim Benliğin Dönüşümü ve Mi’racı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2009), 191.

⁷² Küçük, *Mevlana’ya Göre Manevi Gelişim*, 193.

⁷³ Küçük, *Mevlana’ya Göre Manevi Gelişim*, 197.

⁷⁴ Sayar, “Geçmişin Bilgeligi Bugünün Psikoterapileriyle Buluşabilir mi?”, 23.

⁷⁵ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2005), “Kalp”, 205; Helminski, *Bilen Kalp*, 115-116.

⁷⁶ Sayar, “Geçmişin Bilgeligi Bugünün Psikoterapileriyle Buluşabilir mi?”, 23.

⁷⁷ Helminski, *Bilen Kalp*, 114.

4. Sezgisel/Bütüncül Bilgiye Ulaşmanın Yolu

Sezginin gerçekleşmesi veya sezgisel bilgiye ulaşmak için düşünürler birbirinden farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Örneğin, Descartes'e göre sezgi için, aklın ışığı gereklidir. Bergson'a göre ise sezgiye ulaşmak ancak istikrarlı ve bilinçli olarak sezgiyi konusuna hazırlamak ile mümkündür. Özel bir alanda yoğun bir tefekkür ve gayret kişiyi o alanda sezgiye ulaştırır. Örneğin, bilimsel bilgiye ulaştıran sezgiler, bilimsel konular üzerine odaklanmış zekalarda görünür.⁷⁸

Bilgiyi, varlığın bir işlevi olarak ele alanlar ise bilmenin doğasında meydana gelen değişimi, bilenin varlığında gerçekleşen değişim ile ilişkili açıklamışlardır.⁷⁹ Bu anlayışa göre, bilginin yeri kendini bilen nefstir. Dolayısıyla kişinin varlık hakkında doğru bilgiye ulaşması, kendini bilmesi ile mümkündür.⁸⁰ Felsefede, zihnin varlığı idrak sürecini ifade eden kendini bilme, ahlakta insanın kötü özelliklerden arınıp güzel ve üstün niteliklerle donanma ve olgunluğa erişme çabası, tasavvufta ise Hakk'ın bilgisine ulaşmanın başlangıç noktası olarak görülmüştür. İnsanın kendi dışında kalan alemden çok kendi iç alemini tanımasının önemi genellikle bütün dinlerde ve mistik yaklaşımlarda dile getirilmiş, bazı filozoflar da bu konuya özellikle dikkat çekmişlerdir.⁸¹

Örneğin Mevlana'ya göre bireyin kendini tanıması ve bütünleşme yoluna adım atması için öncelikle kendine yönelmesi, kendi üzerine düşünmesi ve kendi iç sesini duymaya çabalaması gerekmektedir.⁸² Kendini gerçekleştirmiş ve aydınlanmış insanın psikolojisini ele alan yazısında H. Smith, insanın kendini bilmesi vasıtasıyla bilinçdışı ile olan temasına dikkat çekmiştir. O, "kutsal bilinçdışı" kavramını kullanmış ve kendindeki en derin bilinçdışı ile temas durumunda olan kişinin aydınlanmış olduğunu dile getirmiştir.⁸³ Bu anlayışa göre, nesnel dünyada algıladığımız şeyler büyük ölçüde psişik yapılardır. Köklerinin bilincinde olmadığımız arzularımız, menfaatlerimiz ve kaygılarımız, görmek istediğimizi ve görmeye ihtiyaç duyduğumuzu görmemize yol açar. Bu durum da gerçekliğin büyük bölümünü idrakinden yoksun kalmamıza neden olur.⁸⁴ Bu nedenle gerçekliğe dair doğru bilgiye ulaşmaya engel teşkil edebilmesi yönüyle insanın birtakım tutkularının farkında olması oldukça önemlidir. İnsanın düşünce ve duygularını şekillendiren ve algıyı bozabilen bu zihinsel durumları, Buda, "üç zehir" yani cehalet, arzu ve nefret olarak belirtmiştir. Bu bağlamda, düşünce ve duygu dünyası üzerine eğilerek kendi içsel aleminde gerekli düzenlemeleri yapan insana

⁷⁸ Kız, "Sezginin Bilgideki Yeri ve Önemi", 53.

⁷⁹ Huxley, "Ebedi Felsefe", 64.

⁸⁰ Chittick, "Anlam Arayışı", 258; Frithjof Schuon, *İslam'ı Anlamak*, çev. Mahmut Kanık, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2008), 140.

⁸¹ Süleyman Uludağ, "Ma'rifet-i Nefs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/56.

⁸² Küçük, "Mevlâna Celaleddin-İ Rumi'nin Düşünce Sisteminde Evren ve İnsan", 11.

⁸³ Huston Smith, "Kutsal Bilinçdışı", çev. Cengiz Erengil, *Aydınlanma Nedir? 'İç Dünyanın Keşfi*, haz. John White (İstanbul: Ayna Yayınevi, 2005), 129.

⁸⁴ Smith, "Kutsal Bilinçdışı", 132.

diğer bir deyişle “algı kapıları” temizlenen insana, her şey var olduğu gerçekliğe çok daha yakın bir biçimde görünmeye başlayacaktır.⁸⁵

İnsan inşa ettiği kimlik duygusu, rasyonel aklı, içgüdüleri gibi nedenlerle gördüğü dünyayı olduğundan çok daha farklı bir şekilde algılayabilmektedir. Bu kişisel algı, çoğu zaman insanın gerçeklikten uzaklaşması anlamına gelir.⁸⁶ İnsanın kişisel bilinci gerçekliğin oldukça küçük bir bölümünü ifade eder.⁸⁷ Çünkü, kişisel bilinç, duyu organlarının özellikleriyle sınırlandırılmış ve nesne merkezlidir; kendini diğer varlıklardan ayırarak çözümlenmede bulunur. Seçici ve analitik bir yapıya sahiptir.⁸⁸ Bu tip bir algılama, bölümlenmedir. Bu durumda, algılanan dış dünya, tüm yönleriyle ve bütüncül olarak değil, ayrı ayrı sınıflandırılarak algılanır.⁸⁹

Daha yüksek bir algı ve kavrayış geliştirme yöntemi olarak görülen⁹⁰ tasavvufi anlayışa göre, bu kişisel algının değişimi gerekli görülmekte ve gerçeklik, sıradan bilincin parça parça algılaması ile değil, daha bütüncül yani vahdet düzlemindeki bir bilinç düzeyi ile idrak edilebilmektedir.⁹¹ Bu bütüncül algılama ve üst bilinç düzeyi, genellikle kadim mistik gelenekler içinde ele alınmış bir bilinç yaklaşımıdır.⁹² İnsanın bilinç gelişimi üzerine çalışan Kanadalı psikiyatrist Bucke’a göre, sıradan ve kişisel bilincin dönüşüm geçirerek eriştiği bu bilinç türü “kozmetik bilinç”tir. Kozmetik bilince ulaşmış olgun insan fikrinin, tasavvufun kişilik bütünlüğünü yakalamış insan anlayışıyla benzerlik gösterdiği görülür.⁹³

Çeşitli mistik geleneklerde dile getirilen “ayna” metaforu da ideal olarak gösterilen bu bilinç düzeyinin bazı niteliklerine işaret etmektedir. Çağdaş Zen Ustası, Suzuki Roshi’ye göre, mükemmel insan, aklını bir ayna gibi kullanan insandır. Böyle bir akıl, hiçbir şeyi yakalamaz ve hiçbir şeyi reddetmez. Bir ayna gibi tüm girdilerin eşit olarak girmesine ve yansımaya imkan tanır; onları kabul eder ama saklamaz.⁹⁴ Hümanist psikolojinin kurucularından Maslow, ayna metaforunda görülen bu “müdahalesizlik” yaklaşımı ile kendi “varlık bilişi” kavramı arasında benzerlik kurmuştur. Varlık bilişinde, dikkat algılanan nesneye verilir ve nesnenin tüm yönleri aynı düzeyde uyarıcı özellikte olur. Müdahalesizlikte olduğu gibi varlık bilişinde de birey kişisel algılarını, heveslerini, kaygılarını ve üzüntülerini nesne üzerine yansıtmaz. Nesne ya da gerçeklik var olduğu

---

⁸⁵ Smith, “Kutsal Bilinçdışı”, 133-135.

⁸⁶ Mustafa Merter, *Dokuz Yüz Katlı İnsan*, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2008), 88-89.

⁸⁷ Ornstein, *Yeni Bir Psikoloji*, 31.

⁸⁸ Ornstein, *Yeni Bir Psikoloji*, 54.

⁸⁹ Abraham Maslow, *İnsan Olmanın Psikolojisi*, çev. Okhan Gündüz, (İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık, 2001), 80.

⁹⁰ Arthur J. Deikman, “Tasavvuf ve Psikiyatri”, *Sufi Psikolojisi*, haz. Kemal Sayar (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 159.

⁹¹ Küçük, *Mevlana’ya Göre Manevi Gelişim*, 18-19.

⁹² Ornstein, *Yeni Bir Psikoloji*, 215.

⁹³ Muhammed Shafi, “Varoluşsal Vuslat: Benliğin Kurtuluşu”, *Sufi Psikolojisi*, haz. Kemal Sayar (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 141-142.

⁹⁴ Ornstein, *Yeni Bir Psikoloji*, 136-137.

haliyle algılanır ve bu şekilde kabul edilir.”⁹⁵ Maslow, gerçekliğin daha açık ve etkili algılanması konusunu, kendini gerçekleştiren bireylerin bir özelliği olarak ele almıştır.⁹⁶ Kendini gerçekleştirmiş kişilerde arzunun güdülemediği ve bencil olmayan bir algılama ortaya çıkar ve bu algı, ben-merkezli değil nesne merkezli bir algılama biçimidir.⁹⁷ Kendini gerçekleştiren bireylerde görülen diğer bir özellik olan “varlık sevgisi” ise önyargıdan uzak, sınıflandırma ve değerlendirme yapmadan sevmedir. Çünkü varlık sevgisi, Yunus Emre’nin “Yaratılanı severim, Yaratandan ötürü” sözlerinde beliren sevgide olduğu gibi diğerlerinin varlığına yönelik çıkarıcı, samimi, bencil olmayan bir sevgidir. Gerçekliğin, bireyin ihtiyaçlarından veya duygu durumlarından bağımsız, olduğu gibi algılanmasını içeren varlık bilisi de böyle bir sevginin doğal bir sonucu olarak açığa çıkar.⁹⁸ Varlığa böyle bir sevgi ile yaklaşmak ve bunun sonucunda erişilen “saf müşahade” tasavvuf anlayışına göre ancak kendini bilen, olgun insana ait bir niteliktir.⁹⁹

İnsanın psikolojik durumunu bozan ve çarpıtan birtakım duygusal gerilimler ve tasavvurların da insandaki bütüncül kavrayış ve sezgi gücünü olumsuz etkilediği¹⁰⁰ durumu göz önüne alındığında, insanın nesnelere, olgularını veya kavramlarını gerçekliğine uygun bir biçimde idrak etmesinin ancak üst düzey bir bilinç gelişimi ile mümkün olduğu söylenebilir. Yaşamda sık sık deneyimlediğimiz ahlaki değerlerin veya psikolojik içeriklerin özlerine uygun bir şekilde yaşanmamasını Özdoğan, insanın manevi veya bilinç gelişiminin alt düzeylerindeki durumu olarak açıklamaktadır.¹⁰¹ Gelişimin alt kademelerinde insan, çoğunlukla sabrı tahammül, azmi hırs olarak ya da mutluluğu anlık bir tatmin olarak yaşayabilmektedir. Söz gelimi sevgi gibi yüksek bir değer koşullara indirgenip şükür değeri ise mevcut deneyimin bir başkasındaki olumsuz yaşantılarla karşılaştırılması olarak yaşanabilmektedir. Bu ve benzeri birçok evrensel değerlerin kendi anlam kodları ile anlaşılması ve yaşanması ise ancak insanın daha ileri gelişim düzeylerine ve bilinç seviyelerine ulaşması ile mümkün görünmektedir.

Sonuç

Rasyonel düşünmeyi tamamlayıcı bir nitelik arz eden sezgisel düşünme, insanın anlama faaliyetinde oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim içinde bulunduğumuz dünyanın güzellik, anlam ve değerler ile dolu içeriği, rasyonalitenin ve mantıksal çıkarımın sınırlarını aşmakta ve ondan daha bütüncül bir kavrayış gerektirmektedir. Özellikle insanın kendi içsel doğasını anlamasında,

⁹⁵ Maslow, *İnsan Olmanın Psikolojisi*, 93; Ayten, *Psikoloji ve Din*, 111.

⁹⁶ Maslow, *İnsan Olmanın Psikolojisi*, 102.

⁹⁷ Maslow, *İnsan Olmanın Psikolojisi*, 84.

⁹⁸ Ayten, *Psikoloji ve Din*, 110.

⁹⁹ Merton, *Dokuz Yüç Katlı İnsan*, 86.

¹⁰⁰ Hökelekli, “Hads”, 15/69.

¹⁰¹ Öznen Özdoğan, *İsimsiz Hayatlar Manevi ve Psikolojik Yaklaşımla Arınma ve Öze Dönüş* (Ankara: Lotus Yayınevi, 2005), 215.

yaşamsal olayları bütüncül bir bakışla değerlendirmesinde, aşkın olanı tanımada ve onunla kurduğu bağda, sezgi ve sezgisel boyutun kendine özgü nitelikleri ve imkanları öne çıkmaktadır.

Sezgi gücünün gelişmesi ve sezgisel bilginin elde edilmesi, bütünleşme veya bireyleşme olarak ifade edilen diğer bir söylemle insanın psikolojik ve manevi gelişimini içeren bir süreci gerektirmektedir. Böyle bir gelişimin başlangıç noktasının ise tüm semavi dinlerde önemli bir ilke olarak beliren insanın kendini bilme çabasında saklı olduğu söylenebilir. Anadolu bilgisi Yunus Emre'nin, "İlim İlim Bilmektir / İlim Kendin Bilmektir / Sen Kendini Bilmezsin / Bu Nice Okumaktır" sözlerinde, insanın bilgiye ulaşması ile kendini tanınması arasındaki benzer ilişkiyi özlü bir şekilde dile getirdiği görülmektedir.

Kaynakça

- Akarsu, Bedia. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975.
- Arasteh, A. Reza.- Sheikh, E. Enis. "Tasavvuf: Evrensel Benliğe Giden Yol". *Sufi Psikolojisi*. haz. Kemal Sayar. 53-96. İstanbul: Timaş Yayınları, 6. Basım, 2010.
- Atalay, Mehmet. *Akı ve Sezgi*. İstanbul: İz yayıncılık, 2. Basım, 2017.
- Aydın, Münire. *Müslüman Düşüncülere Göre Rub Kavramı*. İstanbul: Tebliğ Yayınları, 1976.
- Ayten, Ali. *Psikoloji ve Din*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.
- Bahadır, Abdülkerim. *Jung ve Din*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2007.
- Berkant, Hasan Güner vd. "Sezgisel Düşünme Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması." *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 21/84 (Ekim 2022), 1569-1592.
- Bolay, Süleyman Hayri. *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 7. Basım, 1997.
- Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 5. Basım, 2017.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000.
- Chittick, William. "Anlam Arayışı". *Sufi Psikolojisi*. haz. Kemal Sayar. 243-260. İstanbul: Timaş Yayınları, 6. Basım, 2010.
- Deikman, J. Arthur. "Tasavvuf ve Psikiyatri". *Sufi Psikolojisi*. haz. Kemal Sayar. 151-176. İstanbul: Timaş Yayınları, 6. Basım, 2010.
- Demir, Ömer. "Din Eğitiminde Bütüncül Dünya Görüşü Çerçevesinde Bütünsel Öğrenme". *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10/1 (Haziran 2015), 74-98.
- Eroğlu, Ayşe. "Henri Bergson'da Bilinç-Sezgi İlişkisi". *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 27 (Aralık 2012), 81-102.
- Frankl, Viktor. *Psikoterapi ve Din Bilinçindeki Tanrı*. çev. Veysel Atayman. İstanbul: Say Yayınları, 1. Basım. 2014.

- Göcen, Gülüşan. *Kavram Atlası Din Psikolojisi I*, haz. Bülent Akot. Ankara: Gazi Kitabevi, 1. Basım, 2020.
- Helmski, Kabir. *Bilen Kalp*. çev. Refik Atılğan. İstanbul: Dharma Yayınları, 2. Basım, 2006.
- Hökelekli, Hayati. "Hads". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/68-69. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Huxley, Aldous. "Ebedi Felsefe". çev. Cengiz Erengil. *Aydınlanma Nedir? İç Dünyanın Keşfi*. haz. John White. 63-85. İstanbul: Ayna Yayınevi, 2. Basım, 2005.
- Jung, Carl Gustav. *İnsan Rubuna Yöneliş*, çev. Engin Büyükinal, İstanbul: Say Yayınları, 9. Basım, 2013.
- Jung, Carl Gustav. *Analitik Psikoloji Sözlüğü*. çev. Nur Nirven. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 1. Basım, 2016.
- Kaya, Erdoğan. "Sosyal Bilgiler Öğretiminde Sezgisel Düşünceden Yararlanma". *Eğitim Bilimleri ve Uygulama* 2/3 (Haziran 2003), 9-89.
- Köz, İsmail. "Sezgi'nin Bilgideki Yeri Ve Önemi". *Felsefe Dünyası*, 2/40 (Aralık 2004). 41-54.
- Küçük, Sabahattin. "Mevlâna Celaleddin-İ Rumi'nin Düşünce Sisteminde Evren ve İnsan." *Mevlâna'ya Anma Haftası* (2004), 1-17.
- Küçük, Osman Nuri. *Mevlana'ya Göre Manevi Gelişim Benliğin Dönüşümü ve Mi'racı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım, 2009.
- Maslow, Abraham. *İnsan Olmanın Psikolojisi*. çev. Okhan Gündüz. İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık, 2001.
- Merter, Mustafa. *Dokuç Yüç Kath İnsan*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 5. Basım, 2008.
- Ornstein, E. Robert. *Yeni Bir Psikoloji*. çev. Erol Göka- Feray Işık. İstanbul: İnsan Yayınları, 4. Basım, 2003.
- Ornstein, E. Robert. *Sağduyu Beyin Yarımküresinin Anlamı*, çev. Mehmet Atalay. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1. Basım, 2004.
- Özdoğan, Öznur. *İsimsiz Hayatlar Manevi ve Psikolojik Yaklaşımla Arınma ve Öze Dönüş*. Ankara: Lotus Yayınevi, 2005.
- Öztaş, Pınar. *Yabancı Dil Öğretiminde Sağ Beyin Yarımküresini Ya da Sol Beyin Yarımküresini Baskın Olarak Kullanan Öğrencilerin Öğrenme Biçimleri ve Bunların Başarıya Etkisi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Öztürk, Yaşar Nuri. *Kur'an ve Sünnet'e Göre Tasavvuf*. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2003.
- Sayar, Kemal. "Geçmişin Bilgeliği Bugünün Psikoterapileriyle Buluşabilir mi?". *Sufi Psikolojisi*. haz. Kemal Sayar. 17-52. İstanbul: Timaş Yayınları, 6. Basım, 2010.
- Schuon, Frithjof. *İslam'ı Anlamak*. çev. Mahmut Kanık. İstanbul: İz Yayıncılık, 4. Basım, 2008.

- Shafi, Muhammed. “Varoluşsal Vuslat: Benliğin Kurtuluşu”. *Sufi Psikolojisi*. haz. Kemal Sayar. 117-149. İstanbul: Timaş Yayınları, 6. Basım, 2010.
- Smith, Huston. (2005). “Kutsal Bilinçdışı”. çev. Cengiz Erengil, *Aydınlanma Nedir? “İç Dünyanın Keşfi”*. haz. John White. 129-139. İstanbul: Ayna Yayınevi, 2. Basım, 2005.
- Tan, Aysel. “Dini Tecrübe Delilinde Sezginin Yeri ve Önemi”. III. *Uluslararası Battalgazi Bilimsel Çalışmalar Kongresi Tam Metin Kitabı*. haz. Mustafa Talas. Malatya: İSPEC Yayınevi, 2019.
- Tanrıverdi, Hasan. Gümüşhanevi’de Tanrı’nın Varlığının Bilinmesi Meselesi. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 16/43 (Aralık 2013), 123-148.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2. Basım, 2005.
- Uludağ, Süleyman. “Kalp”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/229-232. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Uludağ, Süleyman. “Ma’rifet-i Nefs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/56-57. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Uslu Üstten, Aliye. *Kuantum Biliminin Getirdiği Yenilikler Işığında Ruhsal Zekanın Edebiyat Eğitiminde Kullanılması*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Walsh, N. Roger- Vaughan, Frances. *Ego Ötesi*, çev. Halil Ekşi. İstanbul: İnsan Yayınları, 2001.
- Wolman, Richard. *Thinking With Your Soul: Spiritual Intelligence and Why It Matters*. New York: Harmony Books, 2001.
- Yapıcı, Asım. *Rub Sağlığı ve Din Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık*. Adana: Karahan Kitabevi, 2. Basım, 2013.
- Yiğit Seyfi, Ümmühan. *X ve Y Kuşaklarının Ruhsal Zeka Özellikleri İle Çalışma Algıları Üzerine Bir Analiz*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Zohar, Danah- Marshall, Ian. *Ruhsal Zekamızla Bağlantı Kurmak: SQ*. çev. Burak Erdemli- Kemal Budak. İstanbul: Meta Yayınları, 2004.